

Dr hab. Dejan Ajdačić, prof. UG

Instytut Studiów Klasycznych i Sławistyki WF

Recenzja

Rozprawy doktorskiej Moniki Skrzyszewskiej

Językowy obraz „Serba muzułmanina” w serbskim dyskursie politycznym i publicystycznym (od przełomu XIX i XX wieku do wybuchu I wojny światowej)

Rozprawa doktorska *Językowy obraz „Serba muzułmanina” w serbskim dyskursie politycznym i publicystycznym (od przełomu XIX i XX wieku do wybuchu I wojny światowej)* pani mgr Moniki Skrzyszewskiej została napisana pod kierunkiem profesora dr.hab. Macieja Czerwińskiego, profesora Instytutu Filologii Słowiańskiej Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagellońskiego. Tekst rozprawy doktorskiej obejmuje 235 stron maszynopisu. Badanie doktorskie składa się z Wprowadzenia (s. 5–10), 4 rozdziałów (1. O „Serbach muzułmanach” w serbskim dyskursie narodowym – metodologia i geneza, 2. O „Serbach muzułmanach” w serbskim dyskursie narodowym od przełomu XIX i XX wieku do wybuchu I wojny światowej, 3. Turczyzmy w języku „Serbów muzułmanów” na łamach czasopism „Bosanska vila” i „Zora”, 4. Językowy obraz „Serba muzułmanina” w dyskursie poetów wyznających islam na łamach czasopism) (s. 11–189), Zakończenia (s. 190–192), Bibliografii (s. 193–209) i 4 aneksów ze zdjęciami wybranych tematycznie wierszy (s. 210–229), spisu zdjęć wybranych wierszy (230) i streszczenia w języku angielskim (Summary, s. 231–235). Bibliografia została podzielona: Źródła prymarne i słowniki (s. 193–197), a dalej niezwykle podzielono opracowania na Artykuły w czasopismach i monografiach naukowych (s. 198–204), Opracowania naukowe (nie zbyt

precyzyjna nazwa monografii autorskich, s. 204–207), Źródła internetowe (s. 208–209). Przeszukiwanie w trzech listach bibliograficznych jest uciążliwe.

Graficzny układ tekstu sprawia, że praca jest przejrzysta i czytelna.

Autorka skupia się na serbskim dyskursie politycznym i publicystycznym w analizie tożsamości w wieloetnicznym społeczeństwie Bośni pod protektoratem Austro-Węgier na przełomie XIX i XX wieku. W centrum badawczym znajdują się wiersze z dwu serbskich czasopism „Bosanska vila” oraz „Zora” czterech poetów, którzy określają swoją tożsamość jak „Serbowie muzułmanie”. W tytule podkreśla się ramę dyskursów – *w serbskim dyskursie politycznym i publicystycznym*. Dla czytelnika sam tytuł nie określa skupienia uwagi na poezji, ale jest to wskazane już we *Wprowadzeniu* i tekście rozprawy doktorskiej. Rama czasowa w tytule – *od przełomu XIX i XX wieku do wubuchu I wojny światowej*, moim zdaniem, brzmiałaby lepiej a przedstawiałaby tę samą zasadę – ze zdarzeniami historycznymi (od Kongresu berlińskiego lub austro-węgierskiego protektoratu do wubuchu I wojny światowej) lub z określeniami lat.

Praca doktorska obejmuje kilka dyscyplin naukowych – językoznawstwo, historia, kulturologia, politologia. W obrębie dyscyplin językoznawczych badaczka korzysta z analizy dyskursu (T. A. van Dijk), semiotyki (Maciej Czerwiński), analizy pól semantycznych (Jost Trier, Leo Weisgerber, Charles Fillmore, Ryszard Tokarski), analizy relacji semantycznych etnolingwistyki kognitywnej (Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Jurij Apresjan) powołując się na prace kluczowych językoznawców.

Autorka określa stosunek Serbów do muzułmanów od drugiej połowy XVIII wieku (Dositej Obradović), przez działaczy XIX wieku (Vuk Karadžić, Đorđe Magarašević, Ilija Garašanin) do analizowanych poetów i ich współczesnych z królestwa Serbii. Dobór tekstów literackich, z których wyekscerpowano korpus, został wykonany na podstawie dwóch czasopism

bośniackich Serbów – „Bosanska vila” z Sarajewa redaktora Nikoły T. Kašikovicia i „Zora“ z Mostara redaktorów Aleksy Šantića i Svetozara Ćorovicia. Liczba analizowanych tekstów wynosi 87, a analizie zostały poddane utwory takich poetów określających siebie Serbami muzułmanami: Osman Đikić, Avdo Srbin Karabegović, Avdo Karabegović Hasanbegov, Omerbeg Sulejmanpašić Despotović. Badania Vedada Spahića dotyczące Osmana Đikicia są dobrze prezentowane i wykorzystane (s. 203, nr. 62-63). W całym tekście Avdo „Srbin” Karabegović jest określany jako „Serb” w cudzysłowie. Cudzysłowy nie wskazują tutaj mowy niezależnej, ale wskazują na ironiczne powątpiewanie, mają na myśli – rzekomy Serb. Na zrzutach ekranu nie ma potwierdzeń takiego nazewnictwa, a autorka nie wyjaśnia, dlaczego używa cudzysłowów. Wspomniani są także serbscy poeci z Mostara Aleksa Šantić, Ćorović, a także Jovan Jovanović Zmaj z Nowego Sadu.

Choć autorka analizuje tożsamość w tekstach poetyckich, w tekście nie wspomina prac literaturoznawców zajmujących się imagologią, relacjami My – Inni – Cudzy, czy ksenologią. Na początku wspomina się o teorii postkolonialnej Edwarda Saída i terminach z jego książki o orientalizmie (s. 12), ale idee te nie są dalej rozwijane.

Środowisko slawistów Uniwersytetu Jagiellońskiego, które słynie z licznych opracowań dotyczących tożsamości Słowian południowych (Dorota Gil, Maciej Czerwiński, Tomasz Jacek Lis), jest reprezentowane w badaniach tych autorów, ale w tekście autorki, niestety, nie osiąga wysokiego poziomu swoich nauczycieli. Liczbie autorów muzułmanów (Safet Bandžović, Mujo Demirović, Iļjas Hadžibegović, Muhamed Hadžijabić, Jasmin Hodžić, Šaban Hodžić, Mustafa Imamović, Dževad Juzbašić, Alen Kalajdžija, Husnija Kamberović, Edita Kevro, Munib Maglajić, Marija Mandić, Murat Ramadanović, Mushin Rizvić, Ibnel Ramić, Džemal Sokolović), która zasługuje na pochwałę, w literaturze nie odpowiada brak artykułów i książek Vladimira Ćorovića, Ivana Šopa, Jelenke Pandurević, większej ilości prac Jovany Šaljić Ratković.

Tematyka rozprawy doktorskiej dotyczy tożsamości narodów i w takich pracach istnieje niebezpieczeństwo stronniczości. W życiu publicznym nie kwestionuje się prawo do wyboru „strony” w konflikcie, ale taki wybór w sferze akademickiej nie jest dobrze oceniany. Autor powinien podlegać ścisłym zasadom spójności naukowej. Ważne jest uniknięcie zarzutu o jednostronność. Jeśli chodzi o tożsamości w rozprawie Moniki Skrzyszewskiej, pojawiają się pozycje dyskursu publicystycznego, które faworyzują punkt widzenia muzułmańskich socjologów i politologów. W tekście rozprawy doktorskiej istnieje pewna rozbieżność między dyskursem akademickim a publicystycznym. Dyskurs akademicki powinien być ponad przekazami propagandowymi reprezentowanymi przez etno-wyznaniową przynależność autora. W rozprawie o dziejach przełomu XIX i XX wieku, nie trzeba projektować sytuacji z wojny 1992-1995 (na przykład, o aleji snajperów z wojny 1992 roku, s. 34) łącząc ją pośrednio z poglądami Vuka Karadžicia o Gradaszczewiciu. Jest bardzo widoczna asymetria *srbovanje, serbski nacjonalizm* wobec *chorwatski prozelityzm* i podobne.

W niektórych miejscach autorka dokładnie rzuca światło na okoliczności historyczne, innym razem o nich zapomina. Przełom wieków został zaznaczony zmaganiem konkurencyjnych projektów narodowych, podczas których Austro-Węgry dawały pierwszeństwo Chorwatom i muzułmanom, jednocześnie tłumiąc Serbów. Próby modernizacyjne krzyżowały się z interesami K. und K. W niektórych fragmentach tekstu widać wyraźną powściągliwość w określaniu okupacji terytorium Bośni, tak więc rok 1878. kongresu berlińskiego pojawia się w tytułach cytowanych autorów (s. 8, S. Vervaeet, 38 Giza itd), *przed 1878* (s. 38). Autorka sama nie nazywa protektoratu okupacją (*w literaturze przedmiotu nazywa się to okupacja*) (s. 39). Zmiana statusu Bośni na kongresie berlińskim zmieniła stosunki między wspólnotami etnicznymi i wyznaniowymi.

Badanie skupia się na stosunku Serbów do Słowian bałkańskich wyznania muzułmańskiego. Jako punkty końcowe zakresu autorka wskazuje obraźliwą nazwę *poturice* (stwierdza, że jako pierwszy użył jej Đorđe Magarašević, zob. s. 26). Autorka ani w opublikowanym wcześniej tekście o *poturice* (2019, Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu UJ), ani w swojej rozprawie nie wspomina, że nazwa ta pojawia się w kilku pieśniach w pieśniach ludowych wydania lipskiego *Srpske narodne pjesme: u kojoj a pjesme junačke srednjijeh vremena* (1823, III nr 20 Janko od Kotara i Mujin Alil, 35 Dva Kurtića i Boićić Alil, 46 Kostreš harambaša).

Wpływ „Načertanija” na politykę serbską w XIX wieku jest niepodważalny, ale nie można interpretować działań władz okupacyjnych Austro-Węgrów wyłącznie na podstawie sprzeciwu ideom Garašanina z tego dokumentu politycznego lub interpretacji współczesnych autorów (za: Esad Zgodić, s. 40). Procesy etniczno-wyznaniowe są znacznie bardziej złożone w warunkach powstania austro-węgierskiej administracji politycznej z aparatami przymusu, takimi jak cenzura, sądy oraz policja i wojsko.

Autorka słusznie wskazuje, że wraz z wprowadzeniem szkół cywilnych wprowadzono reformy oświaty i wskazuje, że otworzyło to również kwestię nazwy języka. Wskazuje na wahania rządu austro-węgierskiego co do nazwy języka oraz podaje informację o wyborze nazwy „zemaljski”. Szczegółowo oświetlony jest również wiersz o języku ziemskim i języku niebiańskim serbskiego poety Jovana Jovanovicia Zmaja pod muzułmańskim pseudonimem „Aliverić Tuzlak” (s. 76-84). Największą wagę badaczka przywiązuje autorom bośniackim, którzy byli zbyt stronnicy wobec Serbów, jak Muja Demirović, co skłania ją do cytowania lub popierania propagandy w niektórych fragmentach tekstu, a nie trzymania się zasad, które obiektywnie powinny odnosić się do wszystkich. Dlatego autorka mówi o serbizacji, serbskiej propagandzie, ale też znacznie łagodniej o prozelityzmie duchowieństwa chorwackiego. Zaniedbanie spóźnionego przekształcenia wspólnoty religijnej w nowoczesny naród jest

jednym z problemów, które prowadzą autorkę do błędnych powiązań. Choć autorka pisze o znaczeniu kontekstu, to jednak w niedostatecznym stopniu stosuje się do tej szeroko podkreślanej zasady, zwłaszcza jeśli chodzi o historię polityczną. Okoliczności z początku stulecia, kiedy Imperium Osmańskie jeszcze kontrolowało znaczną część posiadłości bałkańskich, trudno porównywać z sytuacją po kongresie berlińskim, który doprowadził do okupacji Bośni przez Austro-Węgry, kiedy to nowy rząd kolonialny dyktował nowe zasady mocy. Problem polega na tym, że ten drugi obraz rozpadającej się Jugosławii rzutuje na coś, co jest wieloetnicznymi Austro-Węgrami, które siłą narzucają porządek, którego potrzebują. W niektórych miejscach autorka błędnie pisze o Monarchii Habsburgów zamiast Cesarstwa Austro-Węgierskiego. Austro-Węgry ze swoim układem wszelkich stosunków, zwłaszcza etnicznych, chciały kontrować sytuację na okupowanym terytorium. Serbowie byli uważani za zorganizowaną grupę, którą należało osłabić. Zasadnicze pytanie postawione przez autora dotyczy zmiany stanowiska od przeciwników *poturica* i Turków, przez Karadżicową ideę Serbów trzech wyznań (Srbi tri vjere). Autorka najwyraźniej dobrze zna sytuację, dlatego mówi o austriackich agentach w Serbii, o cenzurze, wprowadzaniu nazw języków i ludów, i oczekuje, że bezbronne społeczności będą milczeć na temat takich działań (s. 50). Nazwa serbski muzułmanin wpisuje się w proces, w którym austro-węgierski kolonizator w toku modernizacji i podporządkowania ludności okupowanej Bośni przyspieszył procesy identyfikacji etnicznej zarówno na poziomie języka, jak i przynależności do tradycji literackiej.

W trzecim rozdziale rozprawy „Turcyzmy w języku ‘Serbów muzułmanów’ na łamach czasopism ‘Bosanska vila’ i ‘Zora’” w rozpatrywaniach związków kontaktowych, cytowane są słowniki Abdulaha Škaljića, prace Momčila Stojakovića, Snežany Petrović, Đorđa Popovića, Žany Agopdžanjan, a także prace polskich orientalistów Stanisława Stachowskiego, Marka Stachowskiego, Artura Stęplewskiego, Przemysława Fałowskiego, Tomasza Majtczaka, Bożeny Sieradzkiej-Baziury, Doroty Miki. W tej części tekstu

wyraźnie widać różnice między trzema poetami z niewielką liczbą słów tureckich a wierszami Osmana Djikicia z dużą ilością słów tureckiego i orientalnego pochodzenia.

Różne etapy kształtowania się tożsamości narodowej Słowian bałkańskich potrzebują większej wiedzy i precyzji sformułowań. Większej uwagi należałoby się spodziewać w przypadku fundamentalnych badań historycznych i kulturowych historyka i imagologa Stijna Vervaeta „Centrum i peryferie w Austro-Węgrzech: dynamika budowy tożsamości narodowych w Bośni i Hercegowinie od 1878 do 1918 na przykładzie tekstów literackich” opublikowane w Sarajewie i Zagrzebiu (2013) z wglądem w politykę kolonialną Austro-Węgier w obszarze stosunków etnicznych, polityki edukacyjnej i kulturalnej, a także analiz ekonomicznych i politycznych sarajewskiej historyczki Sonji Dujmović. Włączenie na wstępie idei Edwarda Saida ze studium orientalizmu (s. 12, 27) powoduje nieuzasadnione oczekiwania, że idee tego autora zostaną wykorzystane.

Pewna ambiwalencja w postawie autora wynika z nierozróżnienia opisu zjawisk społecznych i kulturowo-historycznych od wyrażania osobistych sądów wartościujących. Prowadzi to mniej poinformowanego czytelnika do sytuacji nieświadomego przyjęcia pewnych niejasności w opisie jako faktów rzeczywistych, a nie oceny autorki, a istota walki koncepcji politycznych i państwowych zostaje zaciemniona. W takich przypadkach autorka odchodzi od proklamowanych na początku swojej pracy teoretycznych punktów wyjścia. Ponadto wyjaśnienie zbliżenia Serbów i udziału muzułmanów w opozycji do polityki Kalaja stanowi dodatkową trudność, które w związku z tym napotkało poważne problemy.

Rozdział *Językowy obraz „Serba muzułmanina”* jest oparty na analizie słów *sloga, braća, pobratimstvo, rod, dom, slava, srpstvo* a w analizie tekstów

poetickich kombinują się sociologiczne i politologiczne (Anthony D. Smith) podejścia z wykorzystaniem interpretacjach Ivana Čolovicia.

Praca doktorska zawierała przejrzysty korpus tekstów, dobrze opracowany pod względem językoznawczym. W niektórych miejscach pracy występuje nierównowaga lub asymetria w nazewnictwie zjawisk, co odbiega od akademickiego stylu i zbliża się do ukrytej propagandy. Te niedociągnięcia można usunąć, z dodatkowymi argumentami i zrównoważonym podejściem. Autorce udało się uwidocznic zmiany w postawie serbskich działaczy do muzułmanów, przeciwieństwa w stosunku do *poturicy* i do *Serba muzułmanina*.

Przedstawiona praca Moniki Skrzyszewskiej w obecnym kształcie spełnia warunki stawiane przed rozprawami doktorskimi i wnioskuje o dopuszczenie do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Stwierdzam, że praca doktorska Moniki Skrzyszewskiej odpowiada wymaganom ustawy.

Gdańsk, 13.06.2023.

Dr hab. Dejan Ajdačić, prof. UG